

**UNIVERZA V MARIBORU
EKONOMSKO-POSLOVNA FAKULTETA
MARIBOR**

DIPLOMSKO DELO VII. STOPNJE

ERICH FROMM IN IMETI ALI BITI

November 1996

KANDIDAT: Martina Pogorevc, Maribor,
redni študij - marketing

MENTOR: dr. Vladimir Sruk, redni profesor

KAZALO

	stran
1. UVOD	1
2. KRATKA PREDSTAVITEV ERICHA FROMMA	4
2.1. ŽIVLJENJE	4
2.2. DELA	6
2.2.1. Imeti ali biti (To Have Or To Be)	6
2.2.2. Zdrava družba (The Sane Society)	6
2.2.3. Revolucija upanja (The Revolution Of Hope)	7
2.2.4. Od Imeti k biti (Vom Haben zum Sein)	7
2.3. VPLIVI NA DELO IN RAZMIŠLJANJE ERICHA FROMMA	9
2.4. FROMMOVO POJMOVANJE ČLOVEKA – FROMMOV DRUŽBENI KARAKTER	12
3. MODUS IMETI IN MODUS BITI	15
3.1. MODUS <i>IMETI</i>	15
3.1.1. Razlaga pojma <i>imeti</i>	15
3.1.2. Izvori in narava orientacije <i>imeti</i>	16
3.1.3. Grabežljiva družba - osnova modusa <i>imeti</i>	19
3.1.4. Odtujitev človeka	20
3.1.5. Vpliv na etiko	22
3.1.6. Vpliv na ekologijo	24
3.2. POTROŠNIŠTVO	34
3.3. MODUS <i>BITI</i>	42
3.3.1. Razlaga pojma <i>biti</i>	42
3.4. <i>IMETI</i> IN <i>BITI</i> V VSAKDANJEM ŽIVLJENJU	44

3.5.	POT OD <i>IMETI K BITI</i>	45
3.5.1.	Koraki k <i>biti</i> ; novi človek in nova družba	46
4.	ZAKLJUČEK	52
	POVZETEK	54
	ZUSAMMENFASSUNG	56
	LITERATURA	58

Ob začetku pisanja diplomskega dela bi se rada zahvalila svojemu mentorju g. dr. Vladimirju Sruku za konstruktivno kritiko, usmerjanje in prijazno pomoč, svojim staršem za vspodbujanje ter svojemu prijatelju Marku in prijateljicam za plodne pogovore. Prav posebno pa bi se rada zahvalila g. dr. Rainerju Funku, dolgoletnemu Frommovemu sodelavcu in predstavniku predsedstva Internationale Erich Fromm Gesellschaft, za vsestransko pomoč, razumevanje in predvsem za izpolnitev mojih želja glede literature (knjig in člankov), ki jih v Sloveniji nikakor ne bi mogla dobiti.

Tina Pogorevc

1. UVOD

Če bi me kdo vprašal, zakaj sem se lotila ravno te teme za diplomsko nalogo, bi mu odgovorila, da nikakor ne samo zato, ker moram za uspešen zaključek študija napisati diplomu in je bila ta tema ravno pri roki. Ne, odločila sem se iz drugačnih vzrokov. K temu me je vodila želja, izziv po nečem drugačnem; gotovo tudi zanimanje za sociologijo, ki so ga še poglobila predavanja iz predmeta temelji filozofije, sociologije in politologije.

Ob izbiri teme sem kolebala med različnimi problematikami, vendar sem se ob prijazni pomoči g. dr. Vladimirja Sruka odločila za problematiko sodobnega potrošništva, prikazanega na podlagi Frommovega razmišljanja, ki je v osnovah zajeta v delu Imeti ali biti. Moja odločitev je bila dodatno potrjena z nepričakovano pomočjo "Internationale Erich Fromm Gesellschaft", oziroma s pomočjo g. dr. Rainerja Funka.

PROBLEMATIKA

Zastavljena problematika v tej diplomski nalogi je pojasnjevanje problemov današnje družbe s poudarkom na sodobni problematiki porabništva. To je kritika ekonomije, ki vzpodbuja k porabništvu zaradi porabništva. Ta situacija je v tesni povezanosti z ekonomsko strukturo moderne zahodne družbe, ki temelji na dejstvu absolutnega in rastočega konzuma. Posledica je predvsem odtujenost človeka in soočenje z zelo hitro rastjo ekoloških problemov. Zadnji čas je, da začnemo razmišljati o omejitvah. Zaustaviti oziroma upočasniti je treba rast, saj vsi ti problemi vodijo v dehumanizacijo in vedno hujše krize.

Res je, da je gospodarstvo nujna sestavina življenja, vendar mora današnji človek – zlasti zahodni človek – resno razmišljati o tem, kaj *imeti* in kako *biti*, če želi preživeti. To pa je v svojem bistvu tudi zelo etično vprašanje.

Postaviti bi bilo treba drugačen sistem vrednot. Na to problematiko bom poizkusila navezati ekološko vizijo, ki temelji na dejstvu, da je svet ekološko in tehnološko prenapet, korenine te krize pa segajo globoko v našo družbo. Ekološka kriza, ki je razgrnjena nad vse človeštvo, se mora vtisniti v našo zavest in naše razmišljanje, v sistem vrednot posameznika in družbe v celoti.

Pomembni predpostavki v nalogi sta prepričanja, da človeštvo s stalno naraščajočo produktivnostjo in porabo ne more več naprej in da nas edino temeljita sprememba človekovega karakterja in s tem celotne družbe iz modusa *imeti* v modus *biti* lahko reši pred ekonomsko in ekološko katastrofo.

Metoda, ki jo bom uporabila, je teoretično-analitična.

CILJ

Cilj te naloge je biografska in bibliografska predstavitev znanstvenika Ericha Fromma in predvsem razlaga njegovega razmišljanja o potrošniški družbi, ki se nahaja v modusu *imeti*, in o potrebi preoblikovanja v modus *biti*. Cilj naloge je tudi utemeljitev hipoteze, da je potrošništvo, čeprav se največkrat predstavlja kot oblika družbenega napredka širokih množic, v resnici eksploatacija. Ta je prav zaradi svoje prefinjenosti izkoriščanja človekovih moči zelo težko zaznavna.

Podati želim vizijo novega družbeno-ekonomskega vedenja, ilustracijo željene prihodnosti, nikakor pa ni moj namen podajati čvrsto odrejenih ciljev in metod.

TEMELJNI PRINCIPI

Razmišljanje Ericha Fromma se vleče kot rdeča nit skozi celotno nalogo. Na njegova razmišljanja sem navezala lastna. Nekaterim problemom, ki jim pripisujem večjo pomembnost, sem dodala tudi trditve in teze nekaterih drugih avtorjev.

Nalogo začenjam z biografsko predstavitevjo Ericha Fromma in z bibliografskim kompendijem – kratkim pregledom s problematiko povezanih del. Predstavila bom tudi pomembne dejavnike, ki so vplivali na razmišljanje in delovanje Ericha Fromma. Sledi Frommovo pojmovanje človeka. Naslednje poglavje je temeljna predstavitev modusa *imeti*, predstavitev grabežljive družbe, posledične odtujitve človeka in vpliva modusa *imeti* na etiko in ekologijo. Sledeče poglavje bom v celoti posvetila potrošništvu kot (za nas) najpomembnejšem primeru imetja. Pisala bom tudi o nasprotnem modusu – o *biti*. Razložila bom sam pojem in prikazala oba modusa na primeru iz življenja. Zaključila bom s poglavjem željenega prehoda iz prvega v drugi modus – iz *imeti* v *biti* – in prikazala, kakšen naj bi bil nov človek in s tem nova družba.

Poudarila bi, da zaradi obsežnosti problema nisem obdelala vseh vidikov, s katerih bi lahko obravnavala vzročno-posledično prepletenost izbrane problematike.

2. KRATKA PREDSTAVITEV ERICHA FROMMA

2.1. ŽIVLJENJE

Že pred desetletji je Fromm opisal "lov za srečo", ki ga "negujejo" ljudje bogatih narodov, kot katastrofalno zmotno pot. Ugotavljal je, da smo družba notorično nesrečnih ljudi: osamljenih, z bojaznijo mučenih, deprimiranih, destruktivnih, odvisnih ljudi... Frommova kritika družbe obilja ima korenine v njegovem lastnem otroštvu in mladosti.

Erich Pinchas Fromm je bil rojen leta 1900 v Frankfurtu na Meini, v družini ortodoksnih židov. Tako očetovi kot materini predniki so bili učenjaki talmuda in rabini. Bili so predstavniki židovske tradicije, s katero se je Fromm zavestno identificiral. V njihovi družini je manj veljalo "imeti" kakor "biti".

V zgodnjem obdobju svojega šolanja je spoznal staro zavezo, prav tako talmud, in je kot osemnajstletnik prišel do spoznanja, da je v vse treba dvomiti. Ta zaključek ga je pripeljal do Marxa, osebna tragična izkušnja pa do Freuda. Nanj so močno vplivali tudi dogodki prve svetovne vojne. - "Izkustvo vojne je okrepilo Frommovo zavzetost za mir in za iskreno mednarodno sodelovanje."¹ Študiral je psihologijo, filozofijo in sociologijo v Frankfurtu in Heidelbergu, doktoriral je 1922. leta z disertacijo *Das jüdische Gesetz*. Do leta 1930 je bil ortodokсни slednik Freuda, po tem obdobju pa je začel razvijati lastna stališča in metode. V njegovi zgodnji intelektualni biografiji velja zabeležiti še naslednje dogodke: leta 1926 je spoznal zen-budizem, ki mu je odprl nove perspektive in interese; 1930 je prebral Bachofenovo delo *Das Mutterrecht* - to je predstavljalo eno izmed trajnih komponent njegovega snovanja. Istega leta je postal docent na Inštitutu

¹ Sruk, Vladimir, *Frommova humanistična vizija*, str. 30

za socialno raziskovanje - Institut für Sozialforschung, v tako imenovani Frankfurtski šoli, s katerim je konec tridesetih let prenehal sodelovati. 1934. leta je emigriral v Ameriko, kjer je doživel velik uspeh. Bil je docent na Columbia University v New Yorku, predaval je tudi na Yale-u, s Karen Horney je osnoval Združenje psihoanalitikov in končno postal tudi ameriški državljan. 1949. je odšel v Mexico in delal na tamkajšnji univerzi. Skozi ves ta čas je opravljal tudi psihoanalitično prakso. Od 1965, ko se je upokojil, je živel v glavnem v Evropi, v Švici. Umril je šest dni pred dopolnjenim 80. rojstnim dnevom.

Kot psihoanalitik in sociolog je dosegel mednarodni sloves. Zaradi znanih socialno-psiholoških spisov, v katerih je raziskoval psihološke osnove nove družbe, si je pridobil mnogo privržencev.

2.2. DELA

Življenjsko delo Ericha Fromma je zelo obsežno. V tem poglavju bom na kratko predstavila njegova dela, ki so pomembna za pričujočo diplomsko nalogo.

2.2.1. IMETI ALI BITI

Ta knjiga po kateri sem prevzela naslov za mojo nalogo, analizira obe osnovni drži človekove eksistence: *imeti* in *biti*. Knjiga je mišljena kot pledoaje (plaidoyer) za "novo človekovo humanistično znanost". Opazuje in proučuje oba eksistenčna načina, ju predstavlja iz različnih pogledov. V knjigi lahko najdemo dve težišči:

- zelo kritična analiza sedanje osnovne družbene strukture; ki ji odgovarja stališče *imeti*;
- zamisel željene, v prihodnosti strukturno spremenjene družbe, v kateri se bodo lahko razvile kvalitete modusa *biti*.

Fromm v svojem delu prikazuje in analizira razliko med obema modusoma in pomembnost za oblikovanje novega človeka in nove družbe.

2.2.2. ZDRAVA DRUŽBA

V tej knjigi se Fromm dotika teme medčloveških odnosov in življenjske perspektive.

Kot kritik moderne industrializirane družbe opozarja na človekovo odtujenost in iracionalno avtoritarnost kot na pomembna dejavnika, v katerih se kaže obolenje družbe. Osnova analize je normativni humanizem, ki ga je pozneje preoblikoval v humanistični socializem. Zahteval je, naj človek živi z osnovnimi potezami svoje človeške naravnosti.

2.2.3. REVOLUCIJA UPANJA

Revolucija upanja je programsko delo, ki ga je napisal Fromm v času kampanje Eugena McCarthyja za predsedniško nominacijo.

Fromm se sprašuje o posledicah, ki jih lahko ima za človeka popolnoma zmehanizirana družba, družba, v kateri je živa moč zamenjana z mišljenjem stroja. To lahko privede človeka do položaja majhnega, nemočnega kolesca v velikem stroju, kar je lahko celo vzrok za izbruh atomske vojne. Ta sistem ogroža človekovo privatno življenje in človeški osebni kontakt. "Iracionalno upanje, da bo zdrava industrija privedla do zdrave družbe (knjiga nosi podnaslov Za humanizacijo tehnike), je izraz zaupanja v radikalno rekonstrukcijo sistema proizvodnje in potrošnje."² Izhod iz situacije vidi v projektu družbe, v kateri bi bil kriterij vsakega planiranja optimalen razvoj človeka, nikakor pa ne maksimalna proizvodnja.

2.2.4. OD IMETI K BITI

Ko je Fromm pisal knjigo *Imeti ali biti*, je zasnoval mnogo več manuskriptov in poglavij, ki jih kasneje ni predstavil v knjigi. Verjetno jih je izpustil med drugim tudi zato, ker so mu nekatere stvari postale same po sebi umevne, vendar bralcem niso. Le-te je Rainer Funk čez leta zbral in objavil kot samostojno knjigo, ki predstavlja dopolnitev k prvotnemu delu. Vsebuje, poleg natančnejših razlag že obdelane problematike, tudi konkretne korake, ki naj jih stori posameznik, da bi se uvedel v orientacijo *biti*. Konkretnim korakom k *biti* je Fromm prvotno namenil 120 strani, ko pa je knjigo napisal do konca je to poglavje izločil. Bal se je napačnega razumevanja – da je pomembno samo, "da išče človek svoj duševni blagor v odkrivanju samega sebe,

² Savić, Obrad, epilog v *Revoluciji nade*, str. 188

razvoju samega sebe in analizi samega sebe in da na takšen način oblikuje družbo, ki je orientirana k *biti*."³ Seveda je za to potrebno še kaj več.

³ Fromm, Erich, Vom Haben zum Sein, str. 10

2.3. VPLIVI NA RAZMIŠLJANJE IN DELO ERICHA FROMMA⁴

Ljudi in dogodkov, ki so tako ali drugače vplivali na Fromma, je bilo nedvomno mnogo. Najvplivnejše na kratko povzemam.

Ob branju Frommovih del dobimo vtis, da je zanj najvplivnejši mislec Freud. Fromm je že zelo zgodaj zavzel kritično stališče do Freuda in tudi do nekaterih važnih postavk psihoanalize. Freud je mislec, ki ga je zelo inspiriral, s katerim je največ polemiziral, njegova raziskovanja in ideje pa najbolj razgrajeval. Nekaterim njegovim mislim je oporekal, druge je nadaljeval. Za največja Freudova odkritja je Fromm smatral: raziskovanje nezavednega, dinamično razumevanje karakterja in psihoanalitično metodo. Kritiziral pa je (med drugim) Freudovo razumevanje človeka, saj je le-ta videl človeka kot zaprt sistem, stroj, katerega pogon so nagoni. Fromm je na človeka gledal kot na odprt sistem. Človeka razume kot družbeno bitje, ki je stalno v transakciji s svetom in drugimi ljudmi. Njegova pogonska sila so potrebe in strasti, ki nastajajo v odnosu s svetom. Frommovo razumevanje, povzemanje in kritiziranje Freuda lahko zasledimo predvsem v naslednjih delih: Psihoanaliza in religija, Misija Sigmunda Freuda, Zen-budizem in psihoanaliza, Kriza psihoanalize, Veličina in meje Freudove misli.

Z deli Marxa se je Fromm srečal že kot mladenič, ko je bil priča krvavim spopadom prve svetovne vojne. Sam je bil kot Nmec izpostavljen močni vojni propagandi. Svetovna vojna, ruska revolucija in druge spremembe teh let so vzbudile njegovo zanimanje za Marxova dela. Fromm je sam rekel, da ga je do Marxa pripeljala tudi vzgoja, temelječa na tekstih biblijskih prerokov in talmuda, in vizija vsesplošnega miru. Fromm je o Marxu pisal v mnogih

⁴ Funk, Rainer, Erich Fromm
Sruk, Vladimir, Frommova humanistična vizija
Trebješanin, Žarko, Frommove dihotomije

svojih delih: Zdrava družba, Marxovo razumevanje človeka, *The Application of Humanist Psychoanalysis to Marx' Theory*, *Marx' Contribution to Knowledge of Man*. Fromm je pokazal do Marxa veliko spoštovanje in navdušenje. Nekatere Marxove ideje je zelo cenil in jih tudi sam razvijal. Prevzele so ga predvsem ideje o odtujenosti, svobodi, humanizmu, revoluciji...

Prva svetovna vojna je bila temelj, na katerem se je izgrajevala njegova usmeritev k marksizmu. Kot Nemec je bil izpostavljen propagandi, ki je opravičevala vojno in spodbujala ljudi k ubijanju. Kot osemnajstletnik je prišel do prepričanja, da je v vse treba dvomiti.

Ko je Fromm postajal starejši, je pogosteje govoril o svojih židovskih prednikih in učiteljih, prav tako tudi o njihovi posebni naravnosti k življenju. V nasprotju s klišejem o lakomnih in poslovno sposobnih židih je bil židovski svet, iz katerega je izhajal Fromm, drugačen. Oblikoval ga je osebno in nazorsko in z njim se je čutil povezanega do konca življenja.

V sredini dvajsetih let je začel spoznavati in se poglobljati v teorijo materinskega prava. Nanj so vplivale Bachofenove in Morganove predstave o principih in vrednotah v materialističnih družbah. Princip materinstva je vseobsegajoč, medtem ko je patriarhalni sistem omejujoč. Matriarhat je osnova principa univerzalne svobode, enakosti in ljubeče človečnosti.

"Tako kot mnogim drugim razumnikom, je tudi za Fromma pomenil budizem odkritje, neko izjemno duhovno priložnost. Frommu je budizem imponiral kot celostni duhovni sistem, oprt na ogromno in dragoceno izročilo indijske civilizacije, pozneje obogaten še s prvinami kitajske in japonske kulture, kot neteistična racionalna vera, brez mistifikacije, razodetja in iracionalne avtoritarnosti."⁵ Z zen - budizmom se je ukvarjal kot s potjo do religioznega spoznanja, ki kljub vsem razlikam kaže tudi bližino k psihoanalitičnemu spoznanju.

⁵ Sruk, Vladimir, Frommova humanistična vizija, str. 32

Zelo zgodaj je začel spoznavati besedila stare zaveze. "To je moralo biti zelo pomembno za njegovo zgodnje nazorsko formiranje, še posebej za razvoj osebnih nravnih stališč, vrednot in meril."⁶ V času med 1912 in 1916 ga je zanimala bolj kot za vse drugo, stara zaveza. Interes v njem so vzbudile zgodbe o neposlušnosti Adama in Eve, o Abrahamovem priporočilu za prebivalce Sodome in Gomorre in o usodi Jona in Ninive. Celotno življenje so ga fascinirali profeti. Sam je dejal, da ljudi, ki razglašajo ideje - ni nujno, da so to nove ideje - in hkrati živijo te ideje, lahko imenujemo profeti. Profeti starega zaveza pa so razglašali ideje, da bi moral človek najti odgovore na probleme svoje eksistence in da so odgovori v razvoju njegove pameti in ljubezni.

"Desetletje študija in proučevanj psihologije, sociologije in filozofije - pri čemer so odigrali glavno vlogo že omenjeni interesi in vplivi - privede Fromma do njegove temeljne življenjske nazorske in znanstvene problematike ter usmeritve."⁷ Avtor se je primarno ukvarjal s socialnopsihološko problematiko, freudovskimi psihoanalitičnimi in Marxovimi filozofsko-sociološkimi in ekonomskimi raziskavami. Problem človekove narave je v središču teh raziskav.

⁶ prav tam, str. 29

⁷ prav tam, str. 33

2.4. FROMMOVO POJMOVANJE ČLOVEKA – FROMMOV DRUŽBENI KARAKTER

V središču celotnega Frommovega delovanja je interes za človeka, njegovo naravo in odnos posameznika in družbe. Za nadaljevanje naloge je pomemben predvsem odnos med posameznikom in družbo. V tem poglavju bom predstavila Frommovo pojmovanje družbenega karakterja – kot temelj za nadaljnje razumevanje.

Pojem družbeni karakter ali socialni karakter je uvedel Fromm 1941. leta. Predstavljal naj bi jedro karakterne strukture, "ki zajema večino članov iste kulture v kontrastnem nasprotju z individualnim značajem, po katerem se ljudje, ki sicer pripadajo isti kulturi, razlikujejo med seboj. /.../ Vsaka družba je strukturirana in deluje na način, ki ji ga vsiljuje vrsta objektivnih pogojev. Ti pogoji vsebujejo metode proizvodnje in distribucije. Ta dva dejavnika sta spet odvisna od surovin, industrijske tehnike, podnebja, števila prebivalstva, od političnih in geografskih dejavnikov, od kulturne tradicije in od vplivov, ki jim je družba izpostavljena. /.../ Čeprav se te družbene strukture v zgodovinskem procesu spreminjajo, so relativno fiksirane v vsakem danem zgodovinskem obdobju."⁸ Po Frommovem mnenju družbeni karakter izoblikuje in usmerja človeško energijo, za svoje potrebe in cilje. Potreben je, da se dana družba obdrži in funkcionira na željen način.

Družbeni karakter se da zgodovinsko določiti; družbeni karakter v kapitalističnih deželah 19. stoletja se močno razlikuje od družbenega karakterja današnjega človeka. V času 19. stoletja je imel družbeni karakter srednjega razreda močno izkoriščevalske in grabežljive poteze. V ospredju je stalo varčevanje in kopičenje kapitala.

V 20. stoletju pa kažejo človekove karakterne poteze znatno pasivnost in identifikacijo z vrednotami, ki

⁸ Fromm, Erich, Zdrava družba, str. 76

so odvisne od trga. Gospodarski aparat temelji na masovni produkciji in masovnem konzumu. Pojavi se tržni karakter. Le-ta se je formiral v moderni družbi v kateri dominira trg in njegova logika ponudbe in povpraševanja. Ime tržni karakter je Fromm izbral zato, ker pravi, da je osnovan na doživljanju samega sebe kot blaga na tržišču ljudi. Značilnosti tega družbenega karakterja so prilagajanje in želje ljudi, da bi bili zaželeni na tržišču ljudi. Tržni karakter temelji na neomejeni in ekskluzivni lastnini, največjem možnem profitu in maksimalnem konzumu. Fromm trdi, da osebe s tržnim karakterjem nimajo globokih vezi s sabo ali z drugimi, gojijo plitke odnose. To razloži tudi njihovo ravnodušnost do možnih nuklearnih in ekoloških katastrof.⁹ Tak človek je tudi večer konzument.

Družbeni karakter ima tudi funkcijo zadovoljevanja potrebe po religiji. Vendar ni nujno mišljena religija v povezavi z bogom ali kakšnim idolom, lahko je "vsak sistem misli in delovanja skupine, ki posamezniku daje okvir orientacije in predmet spoštovanja."¹⁰ Potreba po religiji je ena izmed osnov človekovega obstoja.

Stabilnost ekonomske, politične in ideološke strukture vsake družbe je zagotovljena, če se družba premika v okvirih teh struktur. To pomeni, da se morajo člani družbe obnašati tako, da ustrezajo normam in pravilom, ki so potrebna za funkcioniranje družbe. "Funkcija družbenega značaja je v tem, da oblikuje energijo članov družbe tako, da njihovo obnašanje ni več stvar zavestne odločitve - ali naj slede družbenemu modelu ali ne - ampak pomeni željo po takšnem delovanju..."¹¹ Član družbe ima notranjo prisilo, da se obnaša na odrejen, družbeno sprejemljiv način.

Sprememba socialno-ekonomske strukture družbe je v vzajemni povezanosti s spremembo družbenega

⁹ Fromm, Erich, Sozialistischer Humanismus und humanistische Ethik, Band IX, str. 268

¹⁰ Fromm, Erich, Haben oder Sein, str. 133

¹¹ Fromm, Erich, Zdrava družba, str. 77

karakterja. Novo družbo je možno vzpostaviti le, če pride do spremembe družbenega karakterja – do globoke spremembe v človekovem srcu.

Mislím, da moram tukaj poudariti: ko Fromm govori o družbeno-ekonomski strukturi družbe, ki oblikuje človekov značaj, misli le enega od obeh polov. Saj je tudi nasprotno: človekova narava po svoje oblikuje družbene pogoje življenja.

Kakšne ljudi potrebuje sedanja družba za nemoteno delovanje?

Potrebuje ljudi, ki neprestano konzumirajo, ki želijo vedno več konzumirati, katerih okus se lahko predvidi in na katerega se da vplivati. Potrebuje ljudi, ki čutijo neodvisnost in svobodo ter mislijo in verjamejo, da niso podrejeni nikakršnemu principu ali avtoriteti – delujejo pa kljub temu tako, kot se od njih pričakuje. "Potrebuje ljudi, ki se jih da voditi brez nasilja, brez vodje, brez ciljev."¹² Moderna industrializacija je ustvarila prav takšne ljudi – odtujene ljudi.

¹² Fromm, Erich, Sozialistischer Humanismus und humanistische Ethik, Band IX, str. 268

3. MODUS *IMETI* IN MODUS *BITI*

"Lako bi izgledalo, da je *imeti* normalna funkcija našega življenja: da bi lahko živeli - moramo *imeti* stvari. Celo več od tega, moramo *imeti* stvari, da v njih uživamo. Kako je v kulturi, v kateri je glavni cilj *imeti* - in to *imeti* vse več in več - in v kateri se lahko govori o nečem, kar je 'vredno milijon dolarjev', mogoča alternativa med *imeti* in *biti*? Celo nasprotno, lahko bi izgledalo, da je samo bistvo *biti* v imetju, tako da človek ni nič, če nič nima."¹³

V tem osnovnem poglavju se bom posvetila predstavitvi obeh modusov človekove eksistence - *imeti* in *biti*.

3.1. MODUS *IMETI*

3.1.1. RAZLAGA POJMA *IMETI*

Imeti je zelo varljiva in enostavna beseda. Vsak človek mora *imeti* določene stvari, da lahko eksistira. Če ne drugo, ima svoje telo, obleko, večina tudi stanovanje... Res je, da tudi živeti ne moremo brez imetja potrebnega za življenje.

Fromm citira v svoji knjigi *Imeti ali biti* jezikoslovce, ki pravijo, da kaže zgodovina jezikov izredne zanimivosti. V nekaterih jezikih ne obstaja besede *imeti*; npr. v hebrejščini se "jaz imam" izrazi z "jeshli", kar pomeni "meni je". Z razvojem nastajajo spremembe, saj se izraz "meni je" v mnogih jezikih zamenja z "jaz imam".

¹³ Fromm, Erich, *Haben oder Sein*, str. 25

Pojem *imeti* moramo, za nadaljevanje te problematike, razumeti kot enega izmed obeh (*imeti* in *biti*) temeljnih načinov obstajanja in usmeritve proti samemu sebi in svetu. Orientacija, ki jo gojimo, je hkrati naša karakterna struktura, ki na nas vpliva.

Kdor orientira svoje življenje po modusu *imeti*, določa svoj življenjski smisel, svojo existenco po tem, kaj ima in kaj bi lahko imel. Skoraj ni več stvari, ki ne bi mogla postati predmet imetja.

To podpoglavje je mišljeno kot uvod za nadaljevanje pričujoče teme o modusu *imeti*. Zaenkrat se še nisem globlje spuščala v problematiko *imeti*, saj bom to postopoma storila v nadaljevanju.

3.1.2. IZVORI IN NARAVA ORIENTACIJE *IMETI*

Želja po *imeti* je neomejena, fiziološke potrebe človeka pa so po svoji naravi omejene. Če smo še tako zelo lačni, pridemo enkrat v točko sitosti – to velja za vse naravne potrebe. Vendar si je industrija, za svojo ohranitev, vzdrževanje in za doseg profitov, izmislila sistem, ki ustvarja zmeraj nove potrebe.

"Živimo v družbi, ki temelji na treh stebrih: privatni lastnini, profitu in moči."¹⁴ Res, da je pri nas privatna lastnina v večjem obsegu prisotna relativno kratek čas in da stopnja proizvodnosti še ne omogoča, da bi večina ljudi bila usmerjena v pretirano potrošništvo. Vendar pa se želja po taki vrsti življenja, uresničena ali tudi ne, kaže že zelo dolgo.

"Družbe, ki niso bile orientirane na *imeti*, so bile v glavnem prahistorične družbe, torej lovci, nabiralci, poljedelci (prve oblike, op. M. P.), ki so tvorili edino družbeno formacijo do nastanka mest, to se pravi do patriarhalne nadvlade, do

¹⁴ prav tam, str. 109

izkoriščanja človeka po človeku in kontrole nad njim. Izkoriščanje, razredne razlike - in s tem nevoščljivost - so se pojavile, ko je postajal presežek vedno večji, to je okrog četrtega ali petega stoletja pred Kristusom. Te razmere vladajo danes v celem svetu, čeprav z nekaterimi izjemami."¹⁵

Fromm vidi izvor modusa *imeti* v privatni lastnini. Kljub kritiki privatne lastnine pa razmišlja, da z odpravo le-te ne bi dobili kar nove družbe, saj bi ostal občutek lastništva. Tudi v tako imenovanih socialističnih deželah, kjer ni bilo privatne lastnine, je izražen instinkt *imeti*. Kako prestaviti težišče od *imeti* na *biti*, je odvisno od življenjskega stališča, veselja do *biti*, notranje aktivnosti. To pa je zelo odvisno od strukture družbe in njenega karakterja.

Značilnost narave modusa *imeti* je v njegovi dvojnosti. Dvojnost narave modusa *imeti* vidimo v delitvi na:

- *imeti* orientiran v *biti*;
- *imeti* orientiran v lastnino.

Tu moram najprej razložiti še razliko med pojmom funkcionalna in nefunkcionalna lastnina. Funkcionalna lastnina je eksistenčna potreba človeka, nefunkcionalna (institucionalizirana) lastnina pa zadovoljuje patološko potrebo, ki je bila vzbujena skozi socio-ekonomske okoliščine. "Vsak človek mora *imeti* telo, streho nad glavo, orodje, orožje, posode. Te stvari potrebuje za svoje biološko preživetje; druge stvari potrebuje za svoje duhovno preživetje: ornamente, okrasje, umetniške in "svete" predmete, kakor tudi orodje za izdelavo letih. So sicer lastnina v smislu, da jih uporablja izključno samo posameznik, vendar so kljub temu funkcionalna lastnina."¹⁶ Bolj kot je civilizacija razvita - več je funkcionalne lastnine. To se pravi: posameznik ima več različnih oblačil, več televizijskih aparatov, več kuhinjskih strojev, več

¹⁵ Fromm, Erich, *Leben zwischen Haben und Sein*, str. 45

¹⁶ Fromm, Erich, *Vom Haben zum Sein*, str. 135

plošč... "Vse, kar poseduje, ni nujno, da je zanj drugače pomembno od funkcionalne lastnine, ki jo najdemo v primitivnih kulturah. Ni nujno, vendar je večkrat tako. Ta sprememba v funkciji lastnine nastopi takrat, ko to, kar posedujemo, ni več sredstvo za večjo živost in produktivnost, temveč služi samo še pasivno-dovzetnemu konzumiranju."¹⁷

Ko *imeti* prestopi prag k zadovoljevanju vedno večje potrebe po konzumu, takrat prestopi od funkcionalnega *imeti* k nefunkcionalnemu.

Fromm navaja kot primere nefunkcionalnega *imeti* skopušstvo, prisvajanje drugih ljudi, konzumiranje (nefunkcionalnega *imeti*). Za problematiko moje diplome je gotovo najpomembnejši tretji primer nefunkcionalnega *imeti* – konzumiranje. Tej problematiki posvečam celo podpoglavje – 3.2. Potrošništvo. Tam se bom osredotočila na iracionalni konzum.

Tudi konzum lahko ločimo na funkcionalen in nefunkcionalen, na racionalen in iracionalen konzum; "Če jem, ker mi lakota naznani telesno potrebo po hrani, ali tudi, če se veselim hrane, potem je le-ta funkcionalna in racionalna. Koristna je celotnemu mojemu organizmu in privzgojenemu okusu. Če pa se preveč najem zaradi sle, depresije ali strahu, potem je to iracionalno; škodi mi in mi ne fizično ne psihično ne koristi."¹⁸ Isto velja za vse vrste konzumiranja, ki imajo "prisilen karakter".

Verjetno obstaja le malo ljudi, ki *imeti* ne poznajo; zanesljivo pa je veliko ljudi, za katere je *imeti* edina znana eksistenčna orientacija. Večina ljudi oz. njihovih karakternih struktur pa je mešanica obeh orientacij: *imeti* in *biti*.

¹⁷ prav tam, str. 136

¹⁸ prav tam, str. 150

3.1.3. GRABEŽLJIVA DRUŽBA - OSNOVA MODUSA IMETI

Sociologi so mojstri v dajanju imen. Analizirajo obnašanje družb, raziskujejo, katero je najbolj v ospredju, in tako določijo ime, ki je značilno za večino ljudi v tej družbi. Tako živimo danes v "družbi rizikov", "družbi prostega časa", "družbi komolčarjev", "grabežljivi družbi",... Za temi besedami stojijo res temeljne spremembe v obnašanju današnjega človeka, ki se ne kažejo le v poslovnem ali v konkretnem medsebojnem druženju, temveč na vseh človeških ravneh, tudi v vrednostnih predstavah in idealih.

Grabežljiva družba je osnova modusa *imeti*. Živimo v družbi, katere eksistenca temelji na treh stebrih: na privatni lastnini, profitu, moči. Pridobivanje in ustvarjanje profita so pravica posameznika v industrijski družbi. Princip se glasi: "Nikogar se ne tiče, kje in kako sem pridobil svojo lastnino in kaj z njo delam. Moja pravica je neomejena in sveta, vse dokler ne kršim zakona. /.../ Drugače kot nekdanes trg ni voden le na osnovi uporabne vrednosti predmeta, temveč s pomočjo ponudbe in povpraševanja. Vse je odvisno od tega, če in kako se lahko povpraševanje poveča in če se lahko nekaj proda, naredi za blago."¹⁹

Na trgu se ne pojavlja samo blago, tudi ljudje se na trgu pojavljajo kot blago. Uspeh človeka je odvisen od tega, kako dobro se proda na tržišču. Človek se mora prilagajati tržnim vrednostim in zahtevam. Posameznik se prilagaja tako, da si oblikuje takšne karakterne poteze, kot jih potrebuje ta način produciranja za funkcioniranje. Če subjekt gospodarjenja ni človek in njegove potrebe, temveč tržišče in to, kar se da prodati, potem je prilagajanje v takšni tržni situaciji nuja. Človek mora postati prilagodljivejši, če proizvaja materialne dobrine ali deluje v storitveni dejavnosti. Biti mora fleksibilen, da zadosti

¹⁹ Fromm, Erich, Haben oder Sein, str. 3

spreminjajočim se zahtevam in povpraševanju. To velja seveda za nasičena tržišča, kjer prihaja do tekmovanja in izrinjanja. Kdor se ne prilagodi, je v najkrajšem času izločen iz tekmovanja.

V 19. stoletju se je moto glasil: Staro je lepo, danes se glasi: Novo je lepo. Princip, ki vlada v grabežljivi družbi, je zaključen krogotok: pridobivati – kratkotrajno imeti in uporabiti – odvreči ali menjati – novo pridobivati. Fromm navaja nakup avtomobila kot tipičen primer današnjega potrošniškega nakupa. Za tiste, ki avtomobila nimajo, le-ta predstavlja simbol sreče, za tiste, ki ga imajo, pa življenjsko nujnost.

Čisto nasprotje socialnega karakterja grabežljive družbe je orientacija *biti* – kot človeška eksistenca delitve, dajanja in razumevanja. Seveda Fromm ne zanika, da je za življenje potrebno tudi imetje, saj brez tega človek ne more živeti. Kritizira tisti *imeti*, ki je sredstvo identificiranja: "Kdo sem, če sem to, kar imam; in kaj, če izgubim to, kar imam?"²⁰

Tako imenovani tržni karakter, ki je lasten orientacijski formi imeti, kot ga je imenoval Fromm, je zakoreninjen v naši družbi. Kot je v intervjuju za *Nürnberger Nachrichten* povedal, je treba pokazati, da te velike, psihične spremembe človeka in družbe v veliki meri pripomorejo k odtujenosti človeka in narave.

3.1.4. ODTUJENOST ČLOVEKA

Fromm definira odtujitev takole: "Odtujitev, alienacija pomeni način doživljanja, v katerem oseba doživlja samo sebe kot nekaj tujega. Postane odtujena sama sebi. Človek ne doživlja več samega sebe kot središče sveta, kot ustvarjalca lastnih dejanj – njegov gospodar postanejo njegova dejanja

²⁰ prav tam, str. 110

in njihove posledice; tem je pokoren in jih celo obožuje."²¹

Fromm razlaga, da je pojem odtujitve, kot je razložen v zgornjem odstavku, relativno nov. Starejši pomen je bil oznaka za duševno bolnega človeka. Isti pojem pa so uporabljali že preroki stare zaveze in je za njih pomenil malikovanje.

"Odtujitev, ki jo najdemo v moderni družbi, je skoraj popolna; prodrla je v odnos človeka do njegovega dela, v stvari, ki jih troši, v državo, v soljudi in v človeka."²² Fromm imenuje ključ za razumevanje odtujenosti človeka spremembo družbenega karakterja. Družbeni karakter, ki naj bi se kazal v moderni družbi, je že prej predstavljeni tržni karakter.

Celo človek je blago na trgu. "Njegov uspeh je zelo odvisen od tega, kako dobro se človek proda na trgu, če "zmaga" v tekmovanju, kako privlačna je njegova "embalaža", če je "veder", "soliden", "agresiven", "zanesljiv" in "častihlepen", iz kakšnega okolja izhaja, kateremu društvu pripada in če pozna "prave" ljudi."²³ Torej je v današnji družbi najpomembnejše, da si sposoben v konkurenci z mnogimi predstaviti svojo osebnost kot ugodno in primerno. Fromm kritizira, da je najvišji cilj tržnega karakterja popolna prilagoditev karakterja zahtevam trga. Sedanji človek ima občutek, da je njegova vrednost odvisna od njegovega uspeha in od priznanja drugih ljudi.

Kot je iz zgoraj napisanega razvidno, lahko tržni karakter, ki vlada v sedanji družbi, imenujemo tudi odtujeni karakter.

Kot primer odtujenosti opisuje Fromm proces potrošnje. Dobrine kupujemo za denar, kar je samo po sebi razumljivo. Denar lahko dobimo na več načinov: lahko ga podedujemo, dobimo kot plačilo za delo ali na kakšen drugačen način. Če ga pridobimo s svojim

²¹ Fromm, Erich, Zdrava družba, str. 108

²² prav tam, str. 111

²³ Fromm, Erich, Leben zwischen Haben und Sein, str. 25